

DAN JONES

EEN
BLOEDIGE
ZOMER

Boerenopstand in Engeland, 1381

DAN JONES

EEN
BLOEDIGE
ZOMER

Boerenopstand in Engeland, 1381

Uitgeverij Omniboek

WOORD VOORAF

‘A revell! A revell!’¹

Niemand kon het lawaai vergeten waarmee Wat Tyler en zijn onge-regelde leger van dakdekkers en boeren, bakkers, molenaars, bierproe-vers en parochiepriesters de City van Londen waren binnengetrokken op een bloeddorstige kruistocht voor gerechtigheid. Het vulde de City dagenlang met wanhopig geschreeuw en doodscreten die de slachtpar-tijen en chaos begeleidden. Het was, aldus een ooggetuige, alsof alle duivels uit de hel een duistere doorgang hadden gevonden en de City overspoelden.²

Het leger van Tyler brulde en schreeuwde op Sacramentsdag, de ochtend waarop de rebellen samenkwamen vanuit de straten van Southwark, waar ze een spoor van smeulende bordelen en verwoeste huizen achterlieten, en over London Bridge raasden, op weg naar de straten van de hoofdstad. Ze huilden van uitzinnige vreugde toen ze het Savoy-paleis plunderden en platbrandden – een van de grootste paleizen in Europa en de trots van Englands machtigste edelman. Ze krijsten als pauwen toen ze de koninklijke raadsheren uit de Tower sleurden en ze onthoofdden, en nog eens toen ze zich aansloten bij de Londenaren die doodsbanne Vlaamse kooplieden uit hun toevluchts-oorden in kerken sleurden en op straat in mootjes hakten.

De grote opstand van de zomer van 1381, aangevuurd door de mys-terieuze generaal Wat Tyler en de visionaire noordelijke prediker John Ball, was een van de verbluffendste gebeurtenissen van de late middel-eeuwen. De plotselinge opstand van Englands onaanzienlijkste man-nen en vrouwen tegen hun rijkste en machtigste landgenoten was in zijn vroegste stadia met militaire precisie georganiseerd maar eindigde in chaos.

Tussen mei en augustus verspreidde de rebellie zich vrijwel door het hele land. Ze werd uitgelokt door een reeks van drie hoofdelijke belastingen die steeds meedogenlozer werden opgelegd, en dat alles tegen een achtergrond van onderdrukke arbeidswetten die bedoeld waren om de rijken rijk en de armen arm te houden. Maar in bredere zin was de opstand gericht tegen wat veel gewone mensen in Engeland zagen als een lange periode van steeds corrupter en incompetenter landsbestuur en een schrijnend gebrek aan sociale rechtvaardigheid. Zoals de meeste opstanden bestond ook deze uit een optelsom van veel grimmige aspecten. De kern werd gevormd door een radicale klik die de hele structuur van het Engelse bestuur en de heerschappij van de adel omver wilde werpen. Hun fanatisme nam duizenden gewone maar ontevreden handwerkslieden op sleeptouw, die het eens waren met de heersende gevoelens dat alles over het algemeen beter moest worden. En dan waren er in de marges tal van opportunistische plundersaars, misnoegde lieden die een rekening te vereffenen hadden, en de onverbeterlijke misdadigers voor wie elke gelegenheid om geweld en diefstallen te plegen welkom was.³

Het culminatiepunt en meest dramatische moment van de opstand kwam in Londen tijdens de feestdagen van donderdag 13 tot zondag 16 juni. Dat weekend kwam een menigte van duizenden mensen die uit de Kentse hoofdstad Canterbury op een soort anti-pelgrimage naar Londen was getrokken samen met een opgewonden massa gewone Londenaren om te demonstreren, te rebelleren en hun bestuurders te vonnissen. Het scheelde maar een haar of ze hadden heel het koninklijke bestuur onderuitgehaald. Londen werd al bijna vijf jaar verscheurd door interne strijd en anti-overheidsgevoelens en de stad verviel binnen een paar uur nadat de opstandelingen op de zuidoever van de Theems waren aangekomen in anarchie. Het ontbrak de rebellen niet aan bondgenoten binnen de stadsmuren en binnen de kortste keren legden ze het bestuur volkomen plat, vielen de belangrijkste mannen van de staat ten prooi aan hun terreur en verwoestten ze het Savoy-paleis en veel andere mooie gebouwen. De openbare orde ging in rook op en kon slechts tegen de hoogste prijs door de kroon worden hersteld. Na een periode met de facto een militair bewind in Londen, bleef de angst voor binnenlandse terreur nog maandenlang bestaan, eerst vanwege het risico van herhaling van de opstand, daarna vanwege de gerechtelijke contraterreur die het grootste deel van het jaar bleef voortduren. Het zou de loop van de Engelse geschiedenis voor altijd veranderen.

Buiten Londen bleek de rebelse geest besmettelijk, en er volgden grote opstanden in Essex, Kent en East Anglia, alsmede meer geïsoleerde rellen en stedelijke opstootjes in Somerset, Sussex, Oxfordshire, Leicestershire en Yorkshire. Zelfs nadat de woelige zomer was overgegaan in de herfst werden er in heel Engeland nog steeds complotten gesmeed, en het thema van de opstandige lagere standen dat vanaf het midden van de veertiende eeuw in de literatuur aanwezig is, werd een zorgelijke kwestie voor de welgestelden.

Kort gezegd, de rebellie was zowel een algehele veroordeling van het Engelse bestuur als een opmerkelijk bewijs van het nieuwe politieke bewustzijn van het gewone Engelse volk. De lagere standen, die generaties lang door de grootgrondbezitters en machtigen als weinig meer dan lastdieren en kanonnenvoer waren beschouwd, lieten zien dat ze gevaarlijk konden zijn, politiek bewust en in staat tot onafhankelijke militaire organisatie en verzengende woede. De edellieden, kooplieden, advocaten en rijke geestelijken van Engeland – van wie de meesten de werkende klasse al lang van kwaadaardigheid verdachten – zagen hun grootste angsten bewaarheid. De opstand markeert het begin van een rebelse traditie van de Engelse lagere standen die sindsdien telkens weer opdook – van de rebellie van Jack Cade in 1450 tot die van Robert Ket in 1549; van de rellen van lord Gordon in 1780 tot de beroemde *poll tax*-rebellie in onze eigen tijd, in de vroege lente van 1990.

In de loop van de eeuwen heeft de Boerenopstand – de ietwat misleidende benaming die historici de rebellie gemakshalve hebben gegeven – zijn plaats gekregen in de canon van grote gebeurtenissen uit de Engelse geschiedenis. Het jaar 1381 is een mijlpaal langs de weg van de Slag bij Hastings in 1066 en de Magna Charta van 1215 naar de Slag bij Bosworth in 1485, de Spaanse Armada van 1588 en alles wat daarna kwam.

Maar wat weten we er nu echt over?

Het complete verhaal van de opstand willen vertellen is, zoals bij zoveel historische gebeurtenissen, zoiets als een poging om een pudding aan de muur te spijkeren. De bronnen zijn fragmentarisch, incompleet en sterk gekleurd ten gunste van de slachtoffers van de rebellen. De oorzaken van de opstand – economisch, sociaal, politiek en juridisch – waren talrijk en de geografische verspreiding was groot. De grote angst van degenen die de opstand beschreven, is blijven voortleven. De mon-

niken die de kronieken van Engeland schreven, legden de misdaden van de rebellen vast en de Engelse advocaten documenteerden hun straffingen. Gedreven door hun extreme vooroordelen besmeurden ze allemaal de nagedachtenis van de gehate boeren met de modder van hun afkeer en bevleekten ze de historische herinnering van de opstand met hun klassenhaat. Een gevolg daarvan was onder meer dat de klas-sensibiliteit in de loop van de jaren historici heeft aangetrokken die meer geïnteresseerd waren in de toepassing van historische theorieën dan in het vervullen van de belangrijkste taak van de historicus: om zo accuraat mogelijk een verdraaid goed verhaal te vertellen.⁴

Dit boek is een poging om de balans te herstellen: om een van de kleurrijkste perioden uit onze geschiedenis weer tot leven te brengen. In 1381 braken de boeren in het geschiedverhaal binnen en ze lieten, alle vooroordelen van hun slachtoffers-biografen ten spijt, een schat aan levendige, gewelddadige, hysterische en nu en dan hilarische reacties na voor het nageslacht. Hun verhaal is een koortsachtige, bloedige reis naar een te weinig onderzochte periode van de Engelse geschiedenis. En de onvermijdelijke, grimmige conclusie – zowel tragisch als geruststellend – getuigt van de kille waarheid van revoluties: de rebellen van zelfs de meest gerechtvaardigde opstand eindigen meestal met hun hoofd op een staak.

Bij het schrijven van dit nieuwe verhaal over de opstand heb ik geprobeerd de oorzaken beknopt te houden, de actie zo levendig weer te geven als die toen was en de gevolgen en wraak van de vernederde overheid zo verschrikkelijk als ze voor het bestrafte volk moeten zijn geweest. Het resultaat is naar ik hoop een reis naar een wereld die zowel volkomen anders is dan de onze maar daar ook opmerkelijke gelijkenis mee vertoont. De Boerenopstand voert ons mee naar een schemerige en obscure wereld die oneerlijk en wreed kon zijn; waar voor iedereen, behalve de allerrijksten, dood, pijn, ziekte, ongemak en ellende de ingrediënten van het alledaagse leven waren; een wereld waarin een groot deel van de bevolking in enig juridisch opzicht aan het land gebonden was; een wereld van keiharde discipline en ingebakken geweld; een wereld waarin het laatste wat sommige mannen zagen hun ingewanden waren die op een hoop op de grond lagen te branden.

Maar het was ook een wereld vol leven, kleur en aangrijpende menselijkheid, waarin ambitie een man uit lijfeigenschap tot welvaart kon brengen; waarin welwillendheid en sociale verantwoordelijkheid,

evenzeer als bestraffing en afwijzing, heren en onderdanen verbonden; en waarin, te midden van vuil, armoede en geweld, het geloof heerste dat alles beter kon worden.

Het was onmiskenbaar ook een bijgelovige, uiterst hiërarchische wereld, vaak op een idiote manier bestuurd en wemelend van terloopse wreedheid. Maar terwijl ik aan de eerste versies van dit boek werkte in Londen, tussen 2007 en 2009, was het soms verrassend hoe nabij die wereld voelde!

Dan Jones

Londen, 2009

INLEIDING

De beroemde Kentse landeigenaar en dichter John Gower beschreef in 1390 uitvoerig en somber over de toestand van de wereld die hij om zich heen zag. Hij schreef een vreugdeloos boek onder de titel *Vox Clamantis* ('De stem van een roepende'), waarin hij verkondigde hoe de mensheid steeds lamelziger, corrupter en verachtelijker werd; de mensen keerden zich af van God, waren geobsedeerd door materieel gewin en rijp voor goddelijke straf.

En nergens, aldus Gower, was de onrechtvaardigheid van de wereld en de wraak van de Almachtige zo overduidelijk als in de gebeurtenissen van juni 1381, toen de kuddes boerenkinkels – veel uit zijn eigen graafschap – naar Londen waren afgezakt waar ze huizen in brand hadden gestoken, hun maatschappelijke meerderen hadden afgeslacht en iedereen die hun in de weg kwam de dood op het lijf hadden gejaagd.

'Zie,' schreef hij, indachtig Londen in die zomer, 'het was donderdag, het feest van Corpus Christi [Sacramentsdag] toen gekte de stad van alle kanten innam.'

Voor alle anderen uit lopend spoorde een kapitein hen aan hem te volgen. Geholpen door zijn vele mannen verpletterde hij de stad, reeg de burgers aan het zwaard en verbrandde de huizen. Hij was niet de enige die schreeuwde, maar sleepte vele duizenden met zich mee en betrok hen bij zijn misdaden. Zijn stem bracht de krankzinnigen samen en met een wrede hunkering naar moord en doodslag schreeuwde hij in de oren van het gepeupel 'Verbranden! Doden!'

Die kapitein was Wat Tyler. Hij leidde een haveloos maar goedgeorganiseerd leger in een aanval op het paleis van het boegbeeld van het landsbestuur, de man die volgens de Engelse man in de straat verantwoordelijk was voor alles wat er in recente jaren was misgegaan – Jan van Gent, hertog van Lancaster.

‘Wat het Savoy was geweest, brandde fel in de vuurzee, zodat Lancaster niet wist waarlangs te vluchten,’ schreef Gower. Dan gaat hij verder over Tylers andere misdaden met betrekking tot Londens oude gebouwen. ‘Het huis van de Doper, beroofd van zijn meester, viel ten prooi aan het zwaard en was al snel as vanwege de vlammen. Heilige gebouwen brandden in vervloekte vuren, en schaamteloze vlammen werden zo vermengd met heilig vuur. De verbijsterde priesters huilden met een huiverend hart en de angst ontnam hun hun lichaamskracht.’

Gower was een man vervuld van melancholie en daarmee een kind van zijn tijd, opgegroeid in een wereld vol ontberingen die iedereen tot apocalyptische somberheid konden brengen. Hij was zeven toen Engeland ten strijde trok tegen Frankrijk, waarmee een conflict begon dat Kent en de rest van de zuidkust van Engeland voortdurend blootstelde aan het gevaar van plundering en rooftochten. Toen hij achttien was, sloeg de eerste golf van een vreselijke pest over het land en vaagde tussen de veertig en vijftig procent van de Engelse bevolking weg. De decennia daarna volgde de ene epidemie na de andere. Gower was tweeënvijftig toen Tylers bende een spoor van moord, doodslag en verwoesting door grote en kleine steden en landgoederen tussen Canterbury en York had getrokken. En het jaar daarop wankelde het land op veel plaatsen letterlijk op zijn grondvesten vanwege een aardbeving.

Maar van al deze ellende had de opstand van 1381 de meeste indruk op Gower gemaakt. Hij zag het met zijn eigen ogen en beschouwde het als symbolisch voor de gekte, goddeloosheid en wreedheid van de mens die God zo kwaad had gemaakt dat Hij plagen stuurde die in het Oude Testament niet zouden misstaan.

Met uitzondering van Chaucers tamelijk luchtige verwijzing* naar de wrede moord op 140 Vlaamse kooplieden door een bende Londenaars en indringers uit de provincie, was de reactie van Gower over

* Zo baarlijk was 't lawaai – o Godsellende – / Dat Jakke Strawe en heel zijn boerenbende / Zoveel geschreeuw zelfs niet uit konden braken / Toen zij de Vlamingen af wilden maken.

het algemeen ook die van de ontstelde meerderheid van Englands rijken en machtigen. De opstand liep over van betekenis – in de ogen van tijdgenoten varieerde het van een teken van God, het werk van satan, een aanval van krankzinnigheid, een kloostercomplot en een ketterse kruistocht tot een belegering van steden, in de woorden van de Franse kroniekschrijver Jean Froissart ‘een rustieke tragedie’.

Al gravend in de archieven van de universiteitsbibliotheek van Cambridge ontdekte de gevierde victoriaanse historicus G.C. Macaulay in 1895 een tot dan toe onbekend werk van John Gower. Het droeg de titel *Mirour de l'omme*, en was rond 1378 geschreven. Het werk was niet minder somber dan *Vox Clamantis*, maar het was vóór de opstand geschreven, in plaats van daarna. In dat opzicht voegde het een nieuwe dimensie toe aan Gowers vrome veroordeling van Tylers rebellie. De dichter lijkt in het werk zelfs een volksopstand te hebben voorspeld.

In zijn ogen hadden de jaren zeventig van de veertiende eeuw bol gestaan van een dreigende teloorgang van de maatschappelijke ordening – waarin de woedende volksmenigte de boeien zou verbreken en zich met afschuwelijk geweld tegen de machtigen van Engeland zou keren. Englands buurman Frankrijk had al zo'n opstand meegeemaakt, de Jacquerie van 1358, toen het gewone volk in de vallei van de Oise, ten noorden van Parijs, in opstand was gekomen tegen zijn heren, uit protest tegen de extreem hoge belastingen en de onbeholpen oorlogvoering met Engeland. Gower schreef in de *Mirour*:

Er zijn drie dingen van een aard
dat ze meedogenloze vernietiging produceren
als ze de overhand krijgen.
Het ene is een watervloed,
het andere is een verzegend vuur
en het derde is het mindere volk,
het gewone gepeupel;
want zij kunnen niet worden gestopt
met rede of discipline.

Gower, Chaucer en hun tijdgenoten verwezen op een aantal verschillende manieren naar het ‘mindere volk’. De kroniekschrijvende kloosterlingen noemden hen in hun Latijn gewoonlijk *rustica*, waar we het woord ‘rustiek’ aan hebben ontleend, en *villani* (vgl. Middelnederlands

‘dorpers’, met de betekenis ‘boerenkinkel’). Deze typeringen, alsmede termen als ‘lijfeigene’, ‘horige’ en natuurlijk ‘boer’ hadden twee gemeenschappelijke connotaties: deze mensen waren onderontwikkeld plattelandsvolk en (vooral in het geval van de lijfeigene en horige) ze waren tot op zekere hoogte ‘gebonden’ aan het land via oude, erfelijke, persoonlijke verplichtingen aan hun heren.

Hoewel de opstand gewoonlijk de Boerenopstand wordt genoemd, is het die vertaling die de meeste problemen oproept. Het woord ‘boer’ is in de loop van de jaren zo algemeen geworden dat het nu bijna een cliché is. Als we aan boeren denken, kunnen we maar al te gemakkelijk vervallen in het beeld van vervuilde, slecht opgeleide landarbeiders in haveloze kleding, die korte en identieke levens van keiharde ontbering leidden.

De waarheid is gecompliceerder. Tegen het einde van de veertiende eeuw was de Engelse economie heel divers geworden en vooral in het zuidoosten was er een bloeiende markteconomie. Het gewone volk van Engeland bestond niet simpelweg uit pachtboeren die zichzelf moesten bedruipen – ze hadden banen, beroepen en specialisaties. De wetten met betrekking tot Englands werklieden verwezen naar voermannen en ploegers, herders en varkenshoeders, huisknechten, timmerlieden, metselaars, dakdekkers, rietdekkers, schoenmakers, goudsmeden, hoefsmeden, sporenmakers, leerlooiers, pleisteraars en ‘zij die vervoer over land of water leveren’. Engeland was nog geen land van winkeliers maar het was niettemin een diverse en hoogontwikkelde maatschappij, met een economie die gemeenschappen met elkaar, en het land met de markten van de rest van Europa verbond.

De gewone mannen en vrouwen in Englands plattelandsgemeenschappen woonden in dorpen – verspreid liggende groepjes van rietgedekte huisjes met twee kamers, bewoond door kleine gezinnen van drie of vier personen. Het waren niet de compacte, rond een kern gelegen dorpen van vandaag, maar niettemin waren het georganiseerde nederzettingen met sociale structuren en gebruiken die het leven bepaalden. De huizen in het dorp stonden gewoonlijk langs een hoofdweg, met in het midden daarvan een kerk, en misschien een dorpsweide waar dieren konden grazen, en het dorpshuis. Rond het dorp lagen drie of vier grote stukken grond – hectares land zonder afrastering, verdeeld in stroken. Elke familie huurde een strook van de plaatselijke heer, die ook een groot deel van het land voor zichzelf had gereserveerd.

In de tijd tussen de Normandische verovering in 1066 en het einde van de veertiende eeuw betaalde een groot deel van het gewone volk van Engeland de pacht voor de kleine stukjes land die hen moesten voeden in de vorm van verplichte, erfelijke dienstbaarheden aan een heer. De pachtsystemen en de zeggenschap van heren varieerden in het land en sloten niet altijd naadloos en stilzwijgend aan bij de organisatie van het dorp, maar overal was een heer. Grofweg kan gezegd worden dat de heer elk jaar een aantal dagen gratis of verplicht betaald werk van zijn pachters eiste. Froissart beschreef de typische plichten van de boeren: ze waren ‘door wet en gebruik gehouden om de velden van hun meesters te ploegen, het koren te oogsten en te verzamelen in schuren en het graan te dorsen en te wannen; ook moeten ze het hooi maaien en naar huis brengen, hout hakken en verzamelen, en allerlei van dit soort taken verrichten’. In werkelijkheid kwam er nog meer bij kijken, maar het principe van werken voor je heer bleef bestaan. Er was weinig vrijheid om een andere heer te kiezen en in veel gebieden was de lijfeigenschap (waarbij de dienaar of dienaress volledig in bezit is van de heer) nog sterk aanwezig. Een weggelopen lijfeigene kreeg als hij werd opgepakt zweepslagen op zijn rug, of zijn oren werden afgesneden of zijn gezicht gebrandmerkt.

In de veertiende eeuw was echter een groot aantal lijfeigenen vrijgelaten en hun arbeidsverplichtingen waren gecombineerd met of vervangen door pacht in contanten. In een dorp kon een gemengde bevolking van lijfeigenen en vrije mannen wonen, en ook ver onder het niveau van de heer was er sprake van hiërarchische verhoudingen. Velen van wie voorouders nog lijfeigenen waren geweest was het geluk om de ketenen van de pacht af te werpen, de wettelijke status van vrije man te verwerven en te speculeren in land waarbij ze andere mannen en vrouwen uit hun dorpen voor zich lieten werken, hun bezit wettelijk beschermden en de houding aannamen van de sociale klimmer.

Maar voor iedereen bleef de band met de heer sterk. Of land gepacht werd, in bezit was of gebruikt werd in ruil voor gedwongen werk, de relatie met de heer was wederkerig en de grote landeigenaren van Engeland oefenden een aanzienlijke politieke en juridische macht uit over de kleinere. Het was de heer die als rechter in zijn lokale heerlijke rechtbank optrad en uiteindelijk het bezit van zijn pachters beschermde, wat iedereen in zijn domein raakte. Als een dorpsbewoner een meningsverschil had; als zijn zoon kreupel werd geslagen of zijn dochter werd ontvoerd; als zijn huis afbrandde of zijn land werd ingepikt; als hij

's ochtends vroeg zijn schapen met doorgesneden keel vond, of 's nachts heimelijk ontdaan van hun wol, dan wendde hij zich gewoonlijk tot zijn heer voor schadeloosstelling, bescherming of een vonnis.

Er waren natuurlijk nadelen. Sommige heren hadden de akelige gewoonte om alle voordelen die hun positie kon opleveren tot op het bot uit te buiten. Zij stonden er bijvoorbeeld op om gevoelige happen uit het vaak toch al magere inkomen van boeren te nemen, zoals een schenking als een dochter ging trouwen, of een heffing als een zoon het bezit van zijn vader erfde. Dorpsbewoners werden geacht om als vechtersbende op te draven als de heer zijn woorden in geschillen met zijn burens kracht wilde bijzetten. (Ze waren grotendeels ongeïfend in de krijgskunst – hoewel vaardigheid met de lange boog het kenmerk van het Engelse leger was in de veertiende eeuw, had alleen de ridderstand de vrije tijd en het geld om werkelijk gevaarlijk te worden. Als de lagere standen voor de strijd werden opgeroepen, leverden ze vooral kruisboogvoer.) Ook konden ze opgeroepen worden om het koninkrijk zelf te verdedigen. Voor sommigen betekende dat strijd op het vasteland van Europa; anderen, vooral de dorpelingen aan de zuidkust, moesten zich gedurende de veertiende eeuw herhaaldelijk verdedigen tegen de brandschattingen en plunderingen tijdens rooftochten van Franse soldaten.

Maar ondanks incidentele irritaties en de grimmigere werkelijkheid die inbreuk konden maken op het leven, hadden de verschillende lagen van de Engelse maatschappij sinds de dagen van de Normandische verovering relatief vreedzaam naast elkaar geleefd. Het middeleeuwse leven was bijzonder hiërarchisch, met een besef van de eigen plaats in de wereld, onlosmakelijk verbonden met het idee van de christelijke plicht en het geloof in een door God ingestelde orde van het universum. Welwillendheid en paternalisme van de kant van de heer werden grotendeels beantwoord met eerbied en respect voor gezag van de kant van de pachter. In de dorpen kon de orde niet worden gehandhaafd zoals wij dat nu kennen, en een verstandige heer begreep dat hij het beheer van zijn landgoed en het plaatselijke bestuur via de bestaande hiërarchieën in het dorp moest spelen. De hogergeplaatste mannen in het dorp waren nodig om bestuurlijke taken voor de heer uit te voeren en diens potentieel impopulaire eisen er bij het lagere volk in hun gemeenschap door te drukken.

De wederzijdse relatie werd versterkt door de aanzienlijke kansen om door de gelederen op te klimmen. De ontsnappingsroute uit het

slaafse gezwoeg was een veel betreden pad. William Wykeham, bisschop van Winchester van 1367 tot 1371, was waarschijnlijk de zoon van een boer. Clement Paston, een veertiende-eeuwse vrije boer, stichtte vanachter zijn ploeg de brievenschrijvende Pastons van Norfolk, een van de best bekende landadeldynastieën van de vijftiende eeuw. Als beide partijen zich correct gedroegen, hoefde er geen eeuwige strijd te zijn tussen heren en pachters, en meestentijds was die er ook niet.

Maar in 1381 kwam het tot een gewelddadige en totale afwijzing van de heer en zijn gezag. De vijandigheid jegens de oude sociale structuren bracht de ‘meedogenloze vernietiging’ voort die Gower had voorzien. Het gewone volk kwam en masse in verzet en luisterde zoals voorspeld niet naar rede of discipline. Waarom?

Het antwoord is complex, en we kunnen de woede van de opstandelingen in 1381 alleen maar uit de doeken doen door diep in een maatschappij te duiken die gedurende de voorafgaande dertig jaar krakend en piepend een onbekende vorm had aangenomen. De opstand was niet aan een enkele gebeurtenis te wijten, maar werd wel hevig aangewakkerd door een paar ernstige ontwikkelingen. De belangrijkste daarvan was de komst van de meest meedogenloze moordenaar die Engeland ooit voor of na die tijd heeft gekend: de Zwarte Dood.

De Zwarte Dood stak in de zomer van 1348 over uit continentaal Europa naar Engeland, waarschijnlijk via de Kanaaleilanden. In Bristol, Southampton en Melcombe Regis (nu Weymouth) vielen de eerste slachtoffers, en de epidemie verspreidde zich vanuit de havens in een tempo van tussen de anderhalf en acht kilometer per dag, waarbij bijna de helft van de Engelse bevolking werd weggevaagd. De slachtoffers overleden aan een van de drie even akelige varianten: de builenpest, waarbij er gezwollen zo groot als eieren of zelfs appels in de nek, oksels en de lies ontstonden, waarna de dood binnen een week volgde; een tweede variant, verspreid door de adem, viel de luchtwegen aan en doodde zijn slachtoffers meestal binnen achtenveertig uur. Een derde variant was een vorm van bloedvergiftiging die leidde tot interne bloedingen, waardoor er overal op het lichaam donkere vlekken stonden die grimmig de ‘tekenen van God’ werden genoemd.

Mensen in heel Europa werden ziek en stierven, en de Italiaanse schrijver Giovanni Boccaccio noemde de Italiaanse epidemie een teken van Gods toorn. De Schotten zagen er ondertussen al snel een teken

in van Gods specifieke toorn jegens de Engelsen en ‘waren gewoon te zweren bij “de vuile dood van Engeland”’.²

Maar de pest maakte geen onderscheid tussen Schotten en Engelsen en had weinig respect voor sociale hiërarchie. De hogere en lagere adel in Europa deed zijn best om de epidemie te vermijden door zich in hun huizen op te sluiten, maar de plaag was te kwaadaardig. Voorgeschreven remedies varieerden van bloemenboeketten voor de neus houden en dronkenschap en losbandigheid in herbergen tot thuisisolatie, aderlaten en bidden. Ze werkten geen van alle en hoewel de rijksten van het land de meer extravagante medicijnen konden beproeven,* kwamen ze er niet zonder kleerscheuren vanaf. Aartsbisschoppen stierven onder dezelfde kwellingen als hun ondergeschikten en diocesanen: in juli 1349 wijdde de paus de nieuwe aartsbisschop van Canterbury, Thomas Bradwardine, in Rome. Hij stierf binnen twee dagen na zijn terugkeer in Engeland aan de pest. De gewone mensen van Engeland stierven in zulke aantallen dat hun lichamen vaak eenvoudig in greppels opgestapeld werden door de paar mensen die bereid gevonden konden worden om dit werk te verrichten. Een parallelle epidemie onder ossen en schapen bezaaide het land met karkassen ‘die zo verrot zijn dat vogel noch beest ze aanraakt’.³

De afschuwelijke sterftegolf veroorzaakte grote paniek in heel Europa, maar in Engeland baarden de economische effecten van de plaag de overheid evenveel zorgen. In 1349 gaf Edward III snel een koninklijk bevel uit – de Ordinantie op de Werklieden (Ordinance of Labourers). ‘Omdat een groot deel van het volk, en vooral van de werklieden en dienaren, onlangs aan de pestilentie is overleden,’ aldus de proclamatie, ‘willen velen die de nood van de meesters zien, en de grote schaarste aan knechten, niet werken tenzij ze een buitensporig loon ontvangen.’ Met andere woorden: de overlevenden van de pest konden plotseling rijk worden. De laagste standen die vóór de Zwarte Dood in een werkgeversmarkt om werk moest bedelen, konden nu plotseling hun prijs vragen. Dat was uiterst zorgwekkend. De officiële reactie – in het parlement van 1351 geratificeerd als het Statuut van de Werklieden – was de opzet van een rigoureuus systeem van vaste lonen en prijzen, waarin maximale dagelijkse tarieven voor vrijwel elk

* Koning Edward III, die aan dysenterie leed, kreeg ooit een elixir voorgeschreven bestaande uit grijze amber, muskus, parels, goud en zilver dat 134 pond kostte, ofwel ongeveer het gecombineerde inkomen van drie ridders.

denkbaar beroep werden vastgelegd. Daarmee werd het boeren, zadelmakers, kleermakers, visboeren, slaggers, brouwers, bakkers en alle andere arbeiders en handwerkslieden in Engeland onmogelijk gemaakt om voor hun goederen of werk meer te rekenen dan de prijzen van voor de epidemie; en het werd ze als misdaad aangerekend wanneer ze niet ‘degene dienen die dat zal vragen’ – wat betekende dat ze moesten werken, waar en wanneer hun dat werd opgedragen. De straffen waren zwaar: drie dagen opsluiting in het blok voor een eerste overtreding, boetes (driehonderd procent van het bedrag waarmee winkeliers hun prijzen wederrechtelijk verhoogden) en de gevangenis voor de kopigsten.

Vanaf de dag dat het Statuut van de Werklieden werd gepubliceerd, werd het begroet met een mengeling van vijandigheid, minachting en regelrechte weigering. Zelfs in een tijdperk dat geen economische theorie kende, was het onrecht van geknoei met het natuurlijke spel van vraag en aanbod overduidelijk. Net als de futiliteit ervan. Aangezien de vraag naar werklieden het aanbod al snel verre overtrof, werd de wet al even snel onwerkbaar. Maar dat weerhield landeigenaren niet van pogingen om navolging ervan af te dwingen. De looneisen stegen en de pachtinkomsten stortten in vanwege de afwezigheid van pachters om het land te bewerken; de grotere grootgrondbezitters zagen zo het fundament onder hun fortuin verkrummen. De strafvervolgingen onder de nieuwe arbeidswetten rezen de pan uit. In de jaren zeventig ging het in zeventig procent van alle rechtszaken in de koninklijke rechtbanken over de arbeidswetgeving, wat bij de lagere standen al snel een atmosfeer van onvrede en verzet tegen de wet opriep – nog versterkt doordat de plaatselijke heren enthousiast gebruik gingen maken van hun privérechtbanken om arbeiders te dwingen zo veel mogelijk werkdienst te verrichten.⁴ In plaats van hen te beschermen, werd de koninklijke wet gebruikt om de werklieden te onderdrukken, om hun recht op een eerlijk loon in twijfel te trekken en te voorkomen dat ze bezit zouden kunnen vergaren en beschermen.

Vanuit het perspectief van de aristocratie gezien waren de arbeidswetten echter verstandig. De plotselinge welvaart van dat onbehouwen dorpsvolk was evenzeer een bedreiging van de goddelijke en zichtbare ordening van de maatschappij als van de stand van hun eigen rijkdom. In plaats van een eerlijke stijging van de waarde van arbeid zagen zij wat het Statuut van de Werklieden noemde ‘het kwaad van knechten die niets deden en niet bereid waren na de pestilentie te dienen zonder

een buitensporig loon te eisen’⁵ Ze begonnen ambities te ontwaren en zagen rijke dorpelingen gewoonten aannemen die ver boven hun stand waren: ze kleedden zich elegant en deden zich in verschijning voor als hun beteren. Gower schreef met een veelzeggende dierenallegorie hoe ‘de ezels het nu waagden met edelstenen getooide zadels te dragen en hun manen altijd te kammen’. In 1363 keurde het parlement dan ook de herinvoering van de vijfentwintig jaar oude weledewetten goed, in een poging het zichtbare onderscheid tussen de klassen te bewaren. De wetten schreven voor dat bont of de steeds populairdere puntschoenen alleen gedragen mochten worden door edellieden (die toestemming kregen voor neuzen tot 24 inch, 60 centimeter), lagere heren (12 inch) en kooplieden (6,5 inch). Ook verboden de wetten de lagere standen om iets anders te eten dan het meest basale voedsel.

Voor de arbeiders en handwerkslieden, die plotseling het volle gewicht van de koninklijke wetgeving voelden, was het een grove belediging. Het was niet alleen een aanval op het loon in hun zak maar ook op hun dromen van een betere toekomst. De vorige generaties hadden een leniging van de beperkingen op sociale vooruitgang gebracht – maar nu doemde voor de dorpen op het Engelse platteland het spookbeeld op van een nieuwe lijfeigenschap. Het was misschien niet het oude heerlijke systeem, maar de wetten leken toch geleidelijk aan de ellende van de lijfeigenschap onder een andere naam weer in te voeren.

Al deze spanningen kwamen zorgwekkend aan de oppervlakte naarmate de jaren zeventig verstreken. Er was geen visionair als Gower voor nodig om het te zien. Al snel begonnen de Commons in het parlement (dat vooral uit de lagere landadel bestond en die ook vertegenwoordigde) te klagen over de groeiende vijandigheid van de lagere standen, ‘die zich verenigd en verbonden hebben om de heren en hun vertegenwoordigers met geweld te weerstaan (...) En zij dreigen de dienaren van hun heren te doden als die aanspraak op hun gebruiken en diensten maken’⁶ Overall in het land was sprake van verzet. Er heerste een reëel gevoel dat de Engelse lagere klassen zich bewust werden van hun eigen onafhankelijke macht, en dat was een bedreiging van de maatschappij en de goddelijke ordening van het koninkrijk en dus bijzonder zorgwekkend. In het middeleeuwse wereldbeeld was de onwrikbare verhouding tussen de verschillende standen in de maatschappij een basisprincipe van de christelijke orde.

EEN VAN DE BLOEDIGSTE GEBEURTENISSEN IN DE GESCHIEDENIS VAN ENGELAND

Voor alle anderen uit lopend spoorde een kapitein hen aan hem te volgen. Geholpen door zijn vele mannen verpletterde hij de stad, reeg de burgers aan het zwaard en verbrandde de huizen. Hij was niet de enige die schreeuwde, maar sleepte vele duizenden met zich mee en betrok hen bij zijn misdaden. Zijn stem bracht de krankzinnigen samen en met een wrede hunkering naar moord en doodslag schreeuwde hij in de oren van het gepeupel 'Verbranden! Doden!'
Vox Clamantis, John Gower

De zomer van 1381. Geteisterd door ziekte en armoede kwamen de boeren en burgers van Engeland voor het eerst in opstand tegen hun meesters. Aangevoerd door de mysterieuze kapitein Wat Tyler en de visionaire prediker John Ball, namen ze het op tegen de veertienjarige koning Richard II en zijn adviseurs, die hun leven op het spel zetten in een wanhopige strijd om de Engelse kroon te redden. Auteur Dan Jones reconstrueert de bloedige gebeurtenissen van die zomer in een spannend ooggetuigenverslag. Het levert een levendig beeld op van een wrede maar moedige klassenstrijd uit de veertiende eeuw.

Dan Jones verkocht al meer dan een miljoen exemplaren wereldwijd. Zijn meeslepende proza en zijn statuur als gezaghebbend historicus blijken onweerstaanbaar. Zijn oeuvre bestaat onder meer uit *De Tempeliers*, *De Kruisvaarders* en *Van Rome tot Rome*.

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 684

ISBN 978 94 0192 010 0

9 789401 920100